

Aki könyvvé akart válni

ÁMOSZ OZ-PORTRÉ

Ámosz Oz izraeli író a Budapesti Könyvfesztivál díszvendége

A több mint harminc nyelvre fordított Oz, ha könyvvé nem is vált, Izraelt – talán leginkább memoárjában, ahol a regényírás fegyelmezett ökonómiáján túlmenő szabadsággal csaponghatott elbeszélői szenvedélye – könyvvé változtatta. - Szántó T. Gábor esszéje Ámosz Ozról.

Szántó T. Gábor

„Az egész zsidó Rovnóból jóformán nem maradt élő ember – csak azok, akik még idejében kimentek Erecbe (...) A többi mind lemészárolták a németek, kivéve azokat, akiket Sztálin mészárolt le. Nem, semmi kedvem odalátogatni: mi értelme lenne? Hogy aztán onnan megint csak Erec Jiszárael után sóvárogjak, amely már nem is létezik, és talán régen is csak a mi ifjúkori álmainkban létezett? (...) Nem azt gyászolom, ami valaha volt, és nincs többé; azt siratom, ami soha nem létezett.” – mondja Szonja néni, az elbeszélő nagynénje Ámosz Oz Szeretetről, sötétségről című, hatalmas memoárjában, mely helyenként regényírói eszközökkel hidalja át az emlékezet hiátusait.

Olyan visszapillantó tükröt kínál e művével az 1939-ben született szerző – Izrael talán legismertebb írója –, melybe belepillantva nemcsak saját jeruzsálemi gyermekora és

kamaszkora idejére, nemcsak az Izrael születését megelőző és közvetlenül követő évekre, hanem korábbi regényeinek és kisregényeinek világára, összefüggéseire is jól láthatunk.

*

Sóvárgás és Európa-nosztalgia hatja át a harmincas években Kelet-Európából emigráló, nyolc nyelven olvasó, a prágai egyetemen filozófia-történelem szakon tanult, romantikus anyát, testvéreit és baráti körét, a rovnoi cionista Tarbut gimnázium egykori lánydiákjait a negyvenes évek Jeruzsálemében. Az a tudás és értékrend, amelyet magukban hordoznak, nem kelendő az államalapítás idején. Míg Izrael eszme volt és absztrakt célképzet, vágytak rá, szükségük volt rá mint az antiszemitizmus előli menedékre, mint azonosságtudatuk kapaszkodójára, ám a fiatal közel-keleti állam hétköznapijai, társadalmi olvasztótégelyének forrongása és az embert próbáló mindennapok felemésztik lelki energiáik nagy részét.

Enciklopédikus tudás, be nem teljesülő ambíciók, zsidó vallási gyökerű, európai polgári gátlások, a magántermészetű érzelmek kifejezésének korlátai jellemzik a vilnai egyetemen végzett, tizenhat nyelven olvasó, erős zsidó nemzeti érzésekkel áthatott apát. A nagy-nagybácsi a legendás Josef Klausner, a héber irodalomtörténet great old man-je, aki majdnem első köztársasági elnöke lett a zsidó államnak. Klausner jeruzsálemi szomszédja S. J. Agnon, a majdani Nobel díjas író, akihez szombatontként, a nagybácsi után, szintén betérnek Amossal a szülők. Agnon Oz irodalmi példaképe s egyben leküzdendő mestere lesz.

A háttérben a tisztaságmániás nagymama, aki mintha a buja mediterrán világ fenyegető testiségének minden szennye ellen venné fel a küzdelmet tisztítószereivel, s az élete végéig gyakorta oroszul beszélő, kereskedő nagyapa, aki a nagyanya halála után második ifjúságát élve, s ügynökként járva Izrael országát, nyolcvansok évesen is szerelmi viszonyokba bonyolódik. Odesszából New York, majd megint Odessza, Vilna, végül Jeruzsálem az út, melyet bejárnak – miközben Nyugat-Európáig szerettek volna leginkább eljutni. Alekszandr nagyapa Zsabotinszki-hívő cionista és költő, aki álmai Jeruzsáleméről írja verseit mindhalálig, nem a valóságosról, ahol élnek. Egykori, odesszai otthonukban vezetett irodalmi szalonjukban a zsidó szellemi élet számos nagysága megfordult: az irodalomtörténész testvér mellett például Chaim Nachman Bialik és Saul Csernihovszki, a héber költészet legendás alakjai.

Olyan miliő veszi körül az egyke Klausner fiút, mely literátusi pályára predesztinálja, s ő, mint írja, felnőttként nem íróvá, hanem egyenesen könyvvé akart válni. A bon mot mögött ott az európai történelem gyilkos fenyegetése – az emberek eléghetnek, de a könyvek megmaradnak –, s ott lappang egy másik, súlyos tapasztalat: az apa számára csak a tudás volt az érték. Gondoskodó családfő, rossz vicceket gyártó szobatudós és nehezen elviselhető férj, akit fia, életében mindössze egyszer láthat sírni (valójában csak kézfején érzi könnyeit a sötét szobában): Izrael függetlenségének kikiáltásakor. Az európai zsidóüldözés hosszú árnyéka Jeruzsálemben is érezteti hatását. A mélyen elfojtott érzések csak ekkor: a felszabadulás, a beteljesedő álom, a kiteljesedni érzett kollektív öntudat pillanatában szakadnak fel az apából, akinek Európában maradt rokonait elpusztították a nácik.

Miközben az állam kikiáltása és a Függetlenségi háború drámai hétköznapijait idézi fel napról-napra – így például a Scopus hegyi mészárlást, melynek során hetvenhét zsidó ápolónőt és orvost öltek meg az arabok a Hadassza kórház felé vezető úton úgy, hogy a brit haderő a zsidó segítségnyújtást is akadályozva, közönyösen szemlélte az eseményeket – józanul számba veszi és mérlegeli a másik oldal sérelmeit és humanitárius tragédiáját.

Izrael, Ámosz Oz gondolkodásában nem romantikus nemzeti vágykép, hanem szükségképpen és reális zsidó menedék, melyet azért kellett hazává tenni, mert Európa elárulta azokat, akik államhatárokon sokszor átívelő gondolkodásukkal nem értek bele nemzetállami feltételrendszerébe, ezért – paradox módon – maguknak kellett nemzetállamot teremteniük ősök földjén.

Így fonódik egybe a memoár – szülei házasságának hanyatlását, anyja depresszióját is megidéző – lapjain magánélet és történelem, egészen az anya – először e könyvében megörökített – 1952-ben bekövetkező öngyilkosságáig, melynek kiheverhetetlensége beárnyékolja az apa és fia további viszonyát. Soha nem beszélnek a családi traumáról, mely a nem sokkal később famíliájának (és apai családja jobboldali, intellektuális értékrendjének) radikálisan hátat fordító, s ennek jelképeként nevét Klausnerről Oz-ra (bátor) héberesítő, és kibucba vonuló író életművének üzemanyaga lesz. A gyermek- és ifjúkor érzéki képzeteit is burjánzóan ábrázoló memoár szövetében újra és újra feltűnik az anya halálának motívuma, hogy azután ez váljon a könyv szervezőelvévé, fő szólamává és megrázó záróakkordjává. Emléket állít benne ugyanakkor a nagyszülőknek és apjának is, aki sosem kapta meg a tudásához méltó egyetemi katedrát, s aki ellen kamaszként lázadt, ám akinek intellektualizmusát írói életművében éppúgy hordozza, mint anyja romantikus érzékenységét.

*

Ámosz Oz regényeinek és kisregényeinek világát, melynek fele szülőhelyének egy mérföldes körzetében játszódik, a már említett melankólia és sűrű európai kulturális utalások hatják át.

Agnon mellett az orosz elbeszélők, elsősorban Csehov, és Sherwood Anderson amerikai író héberül 1959-ben jelentet Winesburg, Ohio című, regénnyé összeálló elbeszélésfüzére gyakorolta a legnagyobb hatást Oz-ra. A mikrokörnyezetből építkező elbeszélés, a sorsok mélyén lapuló fájdalom, a tehetetlenség kínzó érzése, a lassú leírások, a hétköznapiak őrlő egyhangúsága kínált perspektívát a fiatal szerző számára, hogy élményanyagára rálásson, egyszersmind elbeszélői módszert is kapjon hozzá. Olyan, magyarul is olvasható művekben vetett számot gyerekkora, az államalapítás körüli izzó szenvedélyek, az anya elvágyódása és a szülők elromló házasságának tapasztalataival, mint A Gonosz Tanács Hegye, a Mikáél, Mikáél, s az európai gyökerű izraeli értelmiségi vívódásaival, csetléseivel-botlásaival és hontalanság-élményével, mint Félálom című regényében.

Kallódó értelmiségi hősére a félig éber, félig álomszerű harmadik állapot a jellemző (a héber cím közvetlenül erre utal); a cselekvés képtelensége, a szüntelen gondolkodás, az állandó önreflexió. A motorikusan ismétlődő napi rutin Virginia Woolf egy esszéjét juttathatja eszünkbe, ahol arról ír: életünk nagy részét öntudatlanul éljük le. Oz zavarba ejtően csípi nyakon e pillanatokat. A kevés cselekményű regény, melyben az aprólékos környezet- és lélekábrázolás

dominál, pironkodásra készíti s egyben felemel, miközben vergődő, szubtilis emberi létezésünkkel szembesít. A törékeny, sebzett és sebeztségében sebeket osztó individuumot mutatja meg, szemközt a másik emberrel, szemközt az ideológiákkal, kollektívumokkal, a történelemmel. A családok szétesésében, a gyermek magárahagyatottságában közvetve itt is megidézi személyes tapasztalatát, másrészt a modern nagyvárosi értelmiségi létet bírálja, mely ambícióival felemészteti a család természetes szövetét. Gyakori világirodalmi hivatkozásai mintha kultúrakritikával illethék Izraelt, illetve az arab–izraeli konfliktust, ugyanakkor vaskos öniróniával ír a transznacionális értelmiségi gondolkodásról is, mely Don Quijote-i küzdelmet vív a nemzetállammal.

*

Ámosz Oz sokat publikáló író: közel húsz könyve és több mint négyszázötven esszéje, cikke jelent meg. Neve és műve, nem függetleníthetően baloldali értékrendjétől és következetes kiállásától az izraeli–palesztin megbékélés mellett, az utóbbi időben többször felmerült az irodalmi Nobel-díj várományosai között.

Az izraeli Munkapárt után a Merec emberjogi pártot támogatta a kilencvenes években. Esszéiben mindig a palesztinok jogainak tiszteletben tartására és antimilitarizmusra szólított fel.

A 2000-es években, látván az egyoldalú izraeli gesztusok viszonzatlanságát a palesztinok részéről, az izraeli baloldali értelmiség, köztük Oz maga is, mintha a politikai közép felé mozdult volna el. 2006-ban, a Hezbollah agresszióját követően, támogatta az izraeli bevonulást Libanonba, majd a későbbi katonai lépések nyomán író társaival, David Grossmannel és A. B. Jehosuával együtt megváltoztatta véleményét. 2008-ban a Gázai akciót is támogatta, de két héttel később az akció befejezése mellett emelt szót.

Mint a Szombatnak idén tavasszal adott interjújában fogalmaz, politikáról ma is sokat vitatkozik képzeletben édesapjával. A két-állami megoldás, a békés válás híve. A nyolcvanas években megjelent riportkötete, a Keresztül-kasul Izrael országában 1982 őszén után a Hogyan gyógyítsuk a fanatikus? esszéiben is a közel-keleti konfliktus súlyos kérdéseit igyekszik felvetni és megválaszolni, a fanatizmussal a pragmatizmus álláspontját szegezve szembe.

*

A több mint harminc nyelvre fordított Oz, ha könyvvé nem is vált, Izraelt – talán leginkább memoárjában, ahol a regényírás fegyelmezett ökonómiáján túlmenő szabadsággal csaponghatott elbeszélői szenvedélye – könyvvé változtatta.

Ámosz Oz díszvendégségével Izrael könyvkiadása áll az idei Budapesti Könyvfesztivál fókuszában. Szép gesztus ez nehéz időben, amikor Európában és Magyarországon is erősödik a zsidó- és Izrael-ellenesség.

Baruch ha-ba: áldott az érkező – szól a héber köszöntés. Baruch ha-nimca: áldott a jelenlévő –

felel rá a válasz.

Főhajtás a vendégeknek, főhajtás a meghívóknak.